

Володимир КОСИК

ФРАНЦІЯ І ПИТАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ. 1917—1919 РОКИ

У XVIII і XIX ст. французькі політичні кола доволі часто цікавилися справою самостійності України, зокрема тоді, коли французька політика шукала союзників на європейському Сході, щоб протистояти ворожим їй потугам або втримати рівновагу сил у Європі. Так було також на початку XVIII та на початку XIX ст. Унаслідок того французька громадська опінія у той час симпатизувала Україні. Це прихильне ставлення до неї деяких політичних кіл і громадської опінії у Франції існувало певною мірою до другої половини XIX ст. Але ситуація почала зовсім мінятися після війни з Пруссією (1870—1871), зокрема в 1875—1880 рр. Французи відчували потребу мати союзників на Сході Європи проти Німеччини. Так у Франції виникло прихильне ставлення до Росії.

Коли у вересні 1887 р., бажаючи примусити царя знизити митні тарифи, німецький канцлер Бісмарк наказав перекрити йому доступ до біржі Берліна, російський уряд звернувся до французів. Російсько-французьке зближення почалося переговорами між царським Міністерством фінансів і французькими банкірами¹. Проросійські настрої у Франції настільки поширилися, що А. Леруа-Больє писав: «Французькі демократи ставляться покняжому до самодержавства... Вони стали русофілами в більшій мірі, ніж були полонофілами... Широкий люд далі виробляє собі уявну ідею про Росію, вихваляє усе, що російське, настільки, наскільки колись це ганьбив, залишаючись при тому майже так само нетямущим у своєму сьгоднішньому захопленні, як у попередній погорді»².

Причиною такого захоплення були, очевидно, не надії мати союзника на Сході (головна політична російсько-французька угода була підписана щойно в 1891—1892 рр.), а гроші. Згідно з домовленням, Росія мала випустити на паризькій біржі, починаючи від грудня 1888 р., перші три позики облігаціями на суму близько двох мільярдів франків. Але ці облігації мали купити мільйони французів. А у вільній ринковій економіці поз— це справа довір'я. Щоб люди купували на біржі цінні папери чужої держави, вони мусять мати до неї повне довір'я.

¹ Поп.: Kosyк W. La politique de la France a l'égard de l'Ukraine, mars 1917-février 1918 / Publ. de la Sorbonne.— Paris, 1981.— P. 42.

² Leroy-Beaulieu A. La France, la Russie et l'Europe.— Paris, 1888.— P. 90.

Тому треба було писати похвальні статті про Росію, її лад, культуру, політичну й економічну ситуацію. Російський уряд щороку витрачав величезні гроші, підкупував часописи і журналістів, аби лише підтримати довір'я до Росії та мати змогу далі випускати позики на паризькій біржі, і так аж до вибуху першої світової війни³. Отже, у Франції було створено міф про «святую Росію», який витіснив симпатії до поневолених народів Російської імперії (цей міф згодом поширився з Франції на інші держави). А Росія продала в 1888—1914 рр. на паризькій біржі облігацій на суму понад 11,5 мільярда франків (за французькими даними, 15—18 мільярдів)⁴.

Все ж таки після балканської війни 1912—1913 рр. у Франції спостерігається свого роду відродження зацікавлення національним питанням. Французькі інтелектуали (П'єр Боден, Поль Пенлеве, Едуард Еріо, Шарль Сенбос та ін.), згуртовані довкола Об'єднання національностей, намагалися витворити прихильне ставлення французів до поневолених національностей Австро-Угорщини, Росії та інших імперій.

Але перша конференція Об'єднання національностей мала відбутися у Парижі щойно в червні 1915 р., тобто вже під час війни. На конференції прийнято Декларацію прав національностей, яка, очевидно, стосувалася також українців⁵. Однак війна не сприяла реалізації постулатів Декларації, зокрема стосовно національностей Російської імперії. Війна вимагала від держав Антанти не лише точного виконання умов укладених раніше угод, а й посилення згуртованості та могутності Антанти і кожного її члена.

За таких умов ідею відокремлення України від Росії уважали несумісною з інтересами Антанти. Російська влада, зі свого боку, була свідомо, що її сила великою мірою залежала від багатств України. Частка України в загальному виробництві імперії була велика: від 30 до 78 відсотків, залежно від продуктів⁶. Крім того, противники ідеї самостійності України вже раніше посилювали пропаганду, раз у раз повторюючи твердження, що українську проблему створила Німеччина, щоб ослабити Росію. Унаслідок російської шовіністичної пропаганди під Росією у Франції розуміли цілу імперію. Тому змагання за самостійність України кваліфікувалося як небезпечний сепаратизм.

У Швейцарії група українських емігрантів, у тому числі члени «Союзу визволення України», готувала різні публікації французькою мовою, які інформували світ про історію України і змагання українського народу за самостійність. У серпні 1915 р. французький уряд ці публікації на території Франції заборонив і висловив думку, що в цей час узагалі небажано, щоб українське питання порушувати у пресі⁷. Це неприхильне рішення залишилося у силі до революції 1917 р.

Упадок російської імперської влади в березні 1917 р. і демократизація центральної влади, створеної після революції, уможливили волевиявлення

³ Розенталь Е. М. Дипломатическая история русско-французского союза в начале XX века.— М., 1960.— С. 37—46, 97—100.

⁴ Косук W. La politique de la France...— P. 43.

⁵ Пор.: L'Est Européen (Paris).—1975.—№ 14 (mai-juin).— P. 14.

⁶ Напередодні війни, в 1913 р., частка України у продукції імперії була така: 78,2 % вугілля, 69,5 % заліза, 68,6 % чавуну, 57,1 % сталі, 82,2% цукру, 55% сільськогосподарських машин, 41,3% збіжжя. Див.: Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 10; Розвиток народного господарства Української РСР.— К., 1967.— Т. 1.— С. 40—41.

⁷ Archives Ministère des Affaires étrangères (далі — AMAE). Guerre 1914—1918, vol. 693, Russie, Ukraine, f. 16.

народів імперії і появу відцентрових національних сил неросійських народів. Ці сили скоріше чи пізніше викристалізувалися у визвольні рухи. Створився, отже, широкий рух за реалізацію права кожного народу на вільне й самостійне життя, рух за самовизначення у розумінні права вільно розпоряджатися своєю долею.

Український національний рух поживався відразу після падіння царату. Вже 17 березня (за новим стилем), тобто через п'ять днів після повалення царату, українці створили Українську Центральну Раду, тимчасовий парламент із соціалістичною більшістю. Під її керівництвом життя стало прискореним темпом організовуватися, у країні запанували лад і порядок, почалося державне будівництво. У Росії революція викликала хаос і посилила дезорганізацію господарського і політичного життя.

Не зважаючи на спротив центральної влади — російського Тимчасового уряду, Центральна Рада 23 червня 1917 р. проголосила автономію України, а через декілька днів сформувала уряд — Генеральний Секретаріат, до складу якого ввійшли здебільшого соціал-демократи і соціалісти-революціонери.

Результат подій в Україні не міг не привернути уваги французького уряду. Париж почав ставити собі питання, чи треба йому заохочувати (навіть посередньо) «сепаратичні тенденції» українців. Одна зі службових записок Ке д'Орсе, тобто Міністерства закордонних справ, з початку травня 1917 р. інформувала урядовців, що французи повинні відтепер бути «в цьому плані дуже ліберальні»⁸.

Автономію України, яку внаслідок ряду обставин Петроград визнав 16 липня, французька преса інтерпретувала по-різному. Одні газети коментували подію прихильно, інші нейтрально, а ще інші поставилися до неї ворожо. Неприхильні коментарі твердили, що Україна — це німецька інтрига, створена для того, щоб послабити Росію і шахувати майбутню Польщу. Як висловилася паризька газета «Ле Тан» 18 липня, байдуже, чи українські аспірації виправдані, легітимні, бо «нас цікавить передусім те, який ужиток робитиме ворог з тієї тези, хоч би якою легітимною вона була».

У цій атмосфері недовір'я до українського самостійницького руху противники українців мали всі можливості поширювати про нього більше чи менше фантастичні інформації. Французький уряд не мав достовірної інформації, яка б дала йому змогу зайняти певне становище. Перше серйозне повідомлення, що його написав дипломатичний агент Жан Пелісіє, який три тижні був у Києві (від 16 серпня до 6 вересня 1917 р.), прийшло до Парижа щойно 19 листопада, тобто тоді, коли політична ситуація в Росії й Україні цілком змінилася.

У Петрограді до влади вночі з 6 на 7 листопада прийшов Ленін. Того ж дня Український військовий з'їзд поставив вимогу Центральній Раді, щоб вона проголосила Українську Народну Республіку. Тиждень пізніше внаслідок конфронтації трьох військових сил, які стояли тоді в Києві, тобто частин російських більшовиків, відділів російського Тимчасового уряду і частин української армії, переможцями 15 листопада вийшли українці. Перебравши всю військову владу на території України, вони змогли наступного дня повідомити воюючі сторони, що Центральна Рада повністю перебрала

⁸ АМАЕ, vol. 693, f. 58; Kosyck W. La politique de la France...— P. 65—66.

всю владу в свої руки. Від того часу український уряд діяв цілком самостійно⁹.

20 листопада було проголошено створення Української Народної Республіки. Оскільки Антанта ставилася ворожо до т. зв. «розчленування Росії», то 3-й Універсал ще говорив про певну федерацію з Росією, щоб не позбутися симпатій Антанти. Однак секретар міжнародних справ О. Шульгин у своїй депеші до урядів Антанти, переданій послам у Петрограді 12 грудня (в Парижі отримали 15 грудня), виразно зазначив: немає ніякого центрального уряду, тому Генеральний Секретаріат України «оформився у повний і незалежний уряд»¹⁰. Йшлося про те, що український уряд постановив узяти участь у формі обсерватора у Бресті-Литовському в переговорах, що їх вела советська Росія з Німеччиною і Австрією.

Ініціатива уряду Леніна щодо таких переговорів радикально змінила ситуацію на Сході Європи. Увійшовши в контакт з німцями наприкінці листопада, уряд Советської Росії 15 грудня підписав перемир'я¹¹. Український уряд не хотів допустити, щоб росіяни вели переговори від імені України. А Франції залежало на тому, щоб втримати за всяку ціну східний фронт, не дати німцям можливості перекинути свої дивізії на західний фронт. Але східний фронт уже був вельми ослаблений революцією, і тому не вдаввся липневий наступ, розпочатий на домагання французів.

Спроби поліпшити ситуацію, зроблені влітку і восени для реорганізації армії, не вдалися. Більшовицька агітація дедалі більше розкладала російських солдатів. Крім того, антантські й російські військові частини не були готові цілком зробити ставку на українізовані частини російської армії¹², підпорядковані українському урядові, ані на українську національну армію, яка могла мати від 500 тисяч до одного мільйона вояків¹³.

Коли в Петрограді владу захопив Ленін, представники Франції на південно-західному фронті й у Києві, втративши зв'язок із Петроградом, мусили зв'язатися з французькою місією у Румунії, в Яссах¹⁴. Представники Франції в Яссах були переконані: щоб забезпечити тил румунського фронту і мати можливість відступати в разі німецького наступу, з одного боку, та щоб мати змогу забезпечити постачання війська, з другого боку, треба опертися на Україну. Вони вдавали, що треба було переговорювати з українським урядом, дотримуючись при тому інструкцій Парижа, які говорили, що не слід втручатися у внутрішні справи Росії¹⁵. Таким чином, французька політика на Сході остаточно заплуталася у суперечностях.

Французькі й антантські офіцери увійшли в контакт з українською владою. Починаючи від 27 листопада, французькі станиці в Петрограді та Яссах намагалися переконати свій уряд у тому, що в Росії немає центрального уряду, який був би визнаний складовими частинами імперії,

⁹ АМАЕ, vol. 694, f. 4—26; Kosyuk W. La politique de la France...— P. 103—108.

¹⁰ АМАЕ, 624, vol. 2, f. 240.

¹¹ Kosyuk W. La politique de la France...— P. 130—133, 208.

¹² Ibid.— P. 111.

¹³ Archives du Ministère de la Guerre (далі — АМГ), 6 № 217. Rapport du gén. Berthelot, N 24, p. 9; АМАЕ, vol. 694, f. 164.

¹⁴ АМАЕ, op. vit. f. 148.

¹⁵ Ibid.— F. 153, 155, 157, 158, 161, 163.

треба спиратися на фактично існуючу владу, а саме на владу українців, козаків і т. д., та змагати до створення «Південного блоку»¹⁶, щоб організувати здорові елементи, котрі були б здатні ставити опір більшовизмові, втримати фронт і створити ядро для майбутньої відбудови розбитої імперії.

Париж дозволив своїм представникам увійти в контакт з національними урядами. Але він не мав якоїсь загальної концепції щодо цієї справи. Треба визнати, що антантські представники в Росії та Україні переважно були пов'язані з російськими колами, які впливали на них у сенсі «єдиної неделимой Росии». Французький уряд отримав чимало телеграм з пересторогами, щоб не підтримувати «сепаратизм» і «ставитися з великою обережністю до питання незалежності України», а «пропагувати скорше широку автономію»¹⁷. Такі телеграми лише поглиблювали нерішучість і вичікування французького уряду.

Врешті Париж повідомив, що він згідний фінансувати організування польської й української армій і попросив свого посла в Петрограді приготувати загальну програму цієї діяльності і точний план, включно з коштами¹⁸. Але ситуація в Україні постійно погіршувалась, з одного боку, через присутність червоної гвардії і тисяч російських солдатів, які покинули фронт після проголошення перемир'я, а, з другого боку, внаслідок більшовицької агітації з допомогою гасел «негайний мир» і «земля селянам»¹⁹.

Приїхавши знову до Києва, Жан Пелісіє встиг поінформувати Ноленса — французького посла в Петрограді, що в питанні України справа, мабуть, уже пропадає²⁰. Зволікання Антанти і брак рішучої, точної політики щодо неросійських національностей дали свої наслідки. «Крах уже поширився з Півночі на Південь», — писав у своєму донесенні генерал Бертельо, шеф військової місії Франції в Яссах²¹.

9 грудня український уряд повідомив, що він існує як незалежний уряд і посередньо просив, щоб Франція його визнала²². У відповідь міністр закордонних справ Франції С. Пішон телеграфічно повідомив французького амбасадора у Петрограді, що французам залежить на тому, щоб створити один національний блок на Півдні Росії, який би протистояв комуністам, та що все, що можна зробити в цьому напрямі в Україні, «має повну підтримку французького уряду»²³.

Вибори до Установчих зборів, які тільки що відбулися, potwierдили, що український народ підтримував Українську державу. Українські партії отримали разом 3900000 голосів, тобто 77% голосуючих (а більшовики отримали лише 754000 голосів, тобто 10% голосуючих)²⁴. Реалізм уряду Леніна диктував йому потребу визнати самостійність України, але він, цей уряд, уважав визнати самостійність України зовсім не означає, що Росія повинна

¹⁶ АМАЕ, vol. 694, f. 165, 175.

¹⁷ Ibid.— F. 245—246.

¹⁸ Ibid.— F. 203.

¹⁹ Kozыk W. La politique de la France...— P. 154—158, 166—169.

²⁰ Pelissier J. Journal.— S. 151 (щоденник не був опублікований).

²¹ AMG, 6 N 217, Rapport n 25, p. 2.

²² АМАЕ, vol. 694, f. 240.

²³ Ibid.— F. 248.

²⁴ Kozыk W. La politique de la France...— P. 159. Треба підкреслити, що в Росії, у районах Центру, більшовики отримали від 40% до 44% голосів, а в деяких районах від 44% до 56% голосів.

зректися України і її багатства, спроб оволодіти ними з допомогою місцевих комуністів.

І справді, більшовики готувалися до повстання у Києві, маючи на меті захопити владу. Але їх випередили українці. Більшовицькі частини були роззброєні не лише в Києві, а й у провінціях. 16 грудня 1917 р. уряд Советської Росії офіційно визнав Українську Республіку і її право відокремитися від Росії. Але російський уряд в цій же телеграмі висловив ультиматум українському урядові, в якому вимагав, щоб він: перестав перемішувати і відкликати українські частини з фронту, наказав припинити роззброєння советських частин в Україні й дозволив советським частинам пересуватися через Україну на Дон, Урал і т. д. Ультиматум говорив, що коли український уряд не погодиться на вимоги Росії до 48 годин, російський уряд уважатиме, що він є у стані війни з Радою²⁵. Українці відкинули ультиматум. 20 грудня розпочалася агресія Советської Росії проти України.

У цей час відбувався у Києві I-й з'їзд Советів України, скликаний більшовиками. Переважна більшість делегатів висловилися за Українську Центральну Раду. Тоді маленька групка більшовиків, опинившись у меншості, утекла з Києва до Харкова, який уже був у руках советської армії. У Харкові тоді відбувалася конференція советських делегатів Донбасу. Коли до Харкова прибула групка з Києва, більшовики перейменували цю конференцію на I-й з'їзд Советів України — на протипагу справжньому з'їзду в Києві. Цей т. зв. «з'їзд» проголосив Україну «Радянською Республікою», тісно пов'язаною з Советською Росією. 25 грудня був створений советський уряд України²⁶, в якому знайшлися два чи три українці. Інші його члени були росіянами. Обман був довершений. Дальша советська інвазія України вже могла відбуватися у формі «братньої допомоги» російського народу советському урядові України²⁷.

Тим часом 18 грудня французький генерал Табуї нав'язав фактичні взаємини з українським урядом²⁸, а генерали Нуленс і Бертельо наполягали, щоб Франція визнала цей уряд та призначила при ньому свого представника з титулом комісара²⁹.

23 грудня у Парижі в цій справі відбулася окрема конференція членів британського і французького урядів, на якій було вирішено поки що не визнавати українського уряду. Але Париж уважав за потрібне повідомити українців, що «Франція, дотримуючись права національностей рядити самим собою, потужно підтримує український рух і подасть йому таку матеріальну і моральну допомогу, якої він буде потребувати»³⁰. На цій конференції була

²⁵ В. І. Ленін про Україну. Частина II: 1917—1922.— К., 1969.— С. 38—39.

²⁶ Дапчинський Г. Перший період радянської влади на Україні // Літопис Революції.—1928.— Т. 1.— С. 171; Стахів М. Советська влада в Україні.— Детройт, 1955.— С. 17.

²⁷ Стахів М. Советська влада в Україні; Історія Української РСР.— Т. 5.— С. 197; Сахнюк І. Досягнення трудящих Харківщини в будівництві соціалізму і комунізму // Український історичний журнал.—1978.— № 2.— С. 42; Хміль І. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад.— К., 1977.— С. 82, 114.

²⁸ Kosyuk W. La politique de la France... P. 174—175.

²⁹ АМАЕ, vol. 694, f. 282—283, 333—334, 307, 322, 326, 248, vol. 695, f. 5, 18, 28.

³⁰ I b i d.— Vol. 1000, Opérations militaires, Conférences, vol. XIII, Procès-verbal de la Conférence, f. 34.

прийнята таємна конвенція про розподіл зон впливів на Сході. Україна, Бессарабія і Крим увійшли до французької зони³¹.

Через три дні опісля Париж нарешті зважився визнати український уряд де-факто та іменувати генерала Табуї «комісаром Французької Республіки в Україні»³². 3 січня 1918 р. генерал Табуї поінформував листом український уряд про його номінацію, а 4 січня вручив йому номінаційний лист на офіційному прийнятті³³. 9 січня 1918 р. Париж повідомив телеграфом уряди союзників, що «французький уряд визнав самостійність Фінляндії і України»³⁴ та запропонував, щоб і вони зробили те саме³⁵.

Однак, як підкреслив генерал Бертельо, «було вже запіздно, щоб мати всю користь з визнання»³⁶. Загальна ситуація значно погіршилась, і советська інвазія далі загрожувала існуванню Української Республіки. Щоб не допустити до того, аби Петроград міг вести переговори також від її імені, Україна мусила вислати свою делегацію до Бреста-Литовського. Український уряд, крім того, плекав надію, що, може, з цього боку вдасться врятувати існування Української держави. Але німці й австрійці поставили українській делегації передумову: вони вестимуть з нею переговори, якщо її перед тим визнає делегація Советської Росії³⁷. Л. Троцький, голова цієї делегації, визнав українську делегацію як делегацію незалежної держави 10 січня 1918 р. Через два дні українську делегацію визнали центральні держави³⁸.

У середині січня генерал Табуї зайняв щодо українців жорстку позицію. Він узалежнив допомогу Франції від тяжких умов і вимагав права творити на території України польські й російські військові частини. Український уряд був проти. Констатуючи, що генералові бракує дипломатичного хисту, посол Ноленс запропонував міністрові закордонних справ передати справи Франції у Києві цивільним урядовцям, «людям із вмінням і спритністю, котрих потребують обставини»³⁹.

Українці вислали окрему місію до Ясс, сподіваючись домовитись з місійми Антанти, які там перебували⁴⁰. Невдача цих переговорів та загальний наступ советських військ на Київ остаточно штовхнули український уряд в обійми німців і австрійців.

Унаслідок успішного наступу червоних військ в Україні Советська Росія змінила свою позицію у Бресті-Литовському. Вона почала вимагати усунення української делегації, заявляючи, що Україну репрезентують делегати уряду з Харкова, які входять до складу російської делегації⁴¹.

³¹ АМАЕ, vol. 1000, f. 37.

³² Ibid.— Vol. 695, f. 44, 46, 49, 87.

³³ К о с ы к W. La politique de la France...— P. 199—200, 203—205.

³⁴ АМАЕ, vol. 695, f. 204.

³⁵ Ibid.— F. 161—162, 206.

³⁶ АМГ, 6 N 217, Rapport № 26.

³⁷ L'Allemagne et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale.— Paris, 1976.— Vol. 111.— P. 147; Ereignisse in der Ukraine, 1914—1922.— Philadelphia, 1967.— Vol. 11.— P. 5.

³⁸ АМАЕ, vol. 758, Russie, Missions francaises, f. 210; Archives nationales, 94 AP 204; L'Allemagne et les problèmes...— P. 230—233; Ereignisse in der Ukraine...— P. 64—70.

³⁹ АМАЕ, vol. 695, f. 162—293, 299, 271.

⁴⁰ Ibid.— F. 283—293.

⁴¹ Ereignisse in der Ukraine...— P. 25—27.

Водночас у Франції частина публічної opinio, а також такі політики, як Альбер Тома, та військовики, як лейтенант Лянглуа, які були неприхильно настроєні до України, почали гостро виступати проти української політики французького уряду⁴². Формальне проголошення незалежності 22 січня 1918 р. викликало посилення активності груп опору, так що в Києві деякі прихильники Франції задумали провести державний переворот, маючи на меті перешкодити введенню у дію незалежності⁴³. На початку лютого, коли Троцький заявляв у Бресті, що Рада вже не контролює України, французькі представники в Києві зірвали з українцями, і генерал Бертельо написав до Парижа, що він більше не бачить ніякої користі з того, щоб Антанта підтримувала український уряд⁴⁴.

На початку лютого советські війська були вже близько від української столиці. 9 лютого, коли французьке Міністерство закордонних справ визнало невдачу французької місії в Україні⁴⁵, українська делегація в Бресті підписувала мирну угоду, а через кілька годин після того Київ впав у руки советської армії. Однак 23 лютого французька місія мусила покинути Україну з двох причин: по-перше, до неї вороже поставилася советська влада, а по-друге, до Києва наближалася німецька армія, яка 18 лютого розпочала загальний наступ на всьому східному фронті. З від'їздом французької місії з України закінчився найважливіший період франко-українських взаємин під час першої світової війни.

Причини невдачі французької політики в Україні під час цього періоду, зокрема, такі: а) брак точної інформації про справжню ситуацію та про середники, з допомогою яких можна б було якнайкраще діяти на користь інтересів Франції і Антанти; б) постійний тиск з боку впливових кіл, прихильних до Росії і Польщі; в) відсутність виразної і послідовної політики Антанти щодо України. Лондон, який також був визнав де-факто український уряд, скоро відійшов від спільної політики, а США просто відмовилися йти за Францією і брати участь у фінансуванні політики, яку вона провадила⁴⁶.

Союзники з усією очевидністю недооцінили вплив советської агресії проти України на перебіг переговорів у Бресті. Крім того, мирна угода України та потреба німецької допомоги, щоб прогнати советські війська з території України, були використані проти неї та українського національного руху: розпачливий крок українського уряду, що мав на меті врятувати незалежність України, ворожі Україні кола подавали як зраду Антанти.

Проте висловлені проти України закиди були цілком невідповідні негативним наслідком для Антанти сепаратного миру України, бо Україна не лише не доставила ворогові обіцяну кількість зерна, але, що найважливіше — німці зовсім не мали змоги перекинути війська зі східного фронту на захід-

⁴² Archives Nationales, 94 AP 204; 94 AP 182; AMAE, vol. 696, f. 38.

⁴³ Kosy k W. La politique de la France...— P. 245.

⁴⁴ AMAE, vol. 696, f. 128—129.

⁴⁵ Archives Nationales, 94 AP 201.

⁴⁶ Kosy k W. La politique de la France...— P. 238—241.

ний. Навпаки, вони мусили тримати в Україні, яку сколихнули проти-німецькі заворушення, армію у числі 750 тисяч солдатів⁴⁷.

Через тиждень після підписання Брестського миру французький уряд прийняв тезу невизнання. Взаємини між Францією і Україною були перервані аж до 1919 р.

У той час, допомігши українцям прогнати більшовиків, німці покинули свою роль союзників і почали поводитися, як окупанти. Вони вирішили прискорити повалення Центральної Ради та підтримати встановлення монархічної влади з гетьманом на чолі. Внаслідок державного перевороту 28 квітня (німецькі солдати ввірвалися до зали засідань Центральної Ради, арештували двох міністрів і вчинили обшук присутніх та приміщень)*, Центральну Раду було розпущено, а на місце республіканського режиму було наступного дня встановлено режим монархічний. Генерал Павло Скоропадський, обраний 29 квітня на хліборобському конгресі гетьманом, невдовзі утворив новий уряд. Але новий уряд також не мав сили поправити ситуацію з доставкою продуктів для Німеччини згідно з мирною угодою.

Деякі відповідальні німецькі особи тоді встановили контакт із російськими монархістами й кадетами, які перебували в Києві. Вони цілком допускали можливість відновлення єдності Росії (тобто імперії), починаючи від України, з допомогою інтервенції проти більшовиків⁴⁸.

Цікава річ: німці нічого не робили, щоб прискорити формування української національної армії. Перша мобілізація рекрутів відбулася щойно 15 листопада 1918 р.⁴⁹ Зате вони почали допомагати організовувати армію добровольців із донських козаків і росіян-антикомуністів. Генерали Краснов і Алексеев мали доволі скоро напозити армію від 70 тисяч до 100 тисяч вояків.⁵⁰

Отже, якраз за Скоропадського і під доброзичливим оком окупаційних властей створився сильний осередок прихильників «російської єдності» і Добрармії в Україні, куди з Росії повтікали численні російські офіцери та чиновники, приналежні до імущих верств, затяті прихильники царського режиму. Вони створили потужну групу опору в Києві і в Одесі, біля союзників.

У вересні 1918 р. вже було очевидно, що центральні держави програли війну. Військові сили союзників під проводом генерала Франше-д'Еспере наблизилися до України з боку Дарданеллів, Балкан і району Дунаю⁵¹. Уже в жовтні уряд Скоропадського намагався нав'язати контакт із представниками Франції в Яссах⁵². Російські антикомуністи вдалися до таких самих заходів. Їхні керівники, у тому числі й П. Мілюков, колишній міністр закордонних справ, з'їхалися на конференцію в Ясси, осідок союзників. Кон-

⁴⁷ Kosyk W. La politique de la France...— P. 272—274. Україна мала доставити один мільйон тонн збіжжя до 1 липня 1918 р. Насправді вона доставила до 31 липня лише 6,5 відсотка обіцяної кількості зерна. (пор.: В о г о w s k у Р. Deutsche Ukrainepolitik, 1918.— Hamburg, 1970.— P. 190). Щодо окупаційної армії,— то вона складалася з 500 тисяч німецьких вояків і 250 тисяч австрійських вояків (див.: там же.— С. 67).

* Німці готували зміну уряду, а потім переворот приблизно від 20 квітня.

⁴⁸ В о г о w s k у Р. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 130—135; АМАЕ, vol. 699, f. 134, 209.

⁴⁹ В о г о w s k у Р. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 141.

⁵⁰ I b i d.— P. 145. На початку липня 1918 р. німецька допомога росіянам у формі доставки зброї становила 15 мільйонів марок.

⁵¹ Пор.: G a r r e a u R. Les fruits de la victoire de l'Orient // L'Est Européen (Paris).— 1969.— № 80 (janv).

⁵² Д о р о ш е н к о Д. Історія України.— Ужгород, 1930.— Т. 2.— С. 407—411.

ференція звернулася до західних сил із проханням розпочати інтервенцію для підтримання ладу і порядку та допомогти тим самим об'єднанню Росії⁵³.

Інтервенція проти більшовиків, про яку була мова практично від початку 1918 р., стала очевидною з наближенням перемоги Антанти над центральними державами⁵⁴. Але це рішення було тісно пов'язане з ідеєю відновлення демократичної влади в «усій Росії», яка мала бути перетворена у федерацію⁵⁵. На думку французького міністра закордонних справ С. Пішона, не могло бути мови про розчленування російського союзника. А тому що, знову ж таки на його думку, український національний рух, як виглядає, не має коріння у народі, тож не було причини відділяти Україну від Росії⁵⁶.

Мета інтервенції на Півдні України стала виразніша після перемоги союзників. Йшлося про те, щоб усунути німецьке проникнення, тримати порядок під час відходу німецьких окупаційних військ і знищити більшовизм⁵⁷. Було вирішено допомагати всім прихильним до Антанти угрупованням⁵⁸, отже, логічно, також і українцям, які належали до французької зони впливу. Але ця можливість стала проблематичною з моментом, коли делегація генерала Бертельо в середині листопада підписала домовлення з представниками генерала Денікіна, яке передбачало десант 12 союзних дивізій на північному березі Чорного моря та окупацію головних міст України, у тому числі Миколаєва, Одеси, Києва, Харкова⁵⁹. Договір підкреслював, що обидві сторони будуть спільно боротися за об'єднання Росії.

Під впливом французьких представників гетьман Скоропадський вирішив достосуватися до політики Антанти⁶⁰. Він проголосив федерацію України з Росією, усунув міністрів, яких уважали «германофілами», і створив уряд, до якого входила більшість росіян, котрі були противниками незалежності України.

Але того самого дня, 14 листопада, створивши опозиційний республіканський уряд, Директорія розпочала повстання. Скоропадський міг спиратися лише на німецькі війська і російські офіцерські з'єднання. Українські частини одні за одними переходили на бік повстанців під командуванням члена Директорії Симона Петлюри. Скоропадський попросив військової допомоги у французів, але один із представників Франції, Еміль Енно, який щойно прибув до Одеси, відповів, що згідно з умовами перемир'я за порядок відповідає німецька армія і їй належитья придушити повстання⁶¹.

⁵³ Reshetar J. The Ukrainian Revolution.— Princeton, 1952.— P. 237—238.

⁵⁴ Див. лист Клемансо до головнокомандувача військ Антанти на Сході від 27 жовтня 1918 р.; Гражданская война на Украине, 1818—1920.— К., 1967.— Т. 1 (2).— С. 12—17.

⁵⁵ Там же.— С. 10—12.

⁵⁶ Лист С. Пішона до Маклакова див.: Maklakov V. A. Archives / The Hoover Institution.— Staford, [S. a.] — Ser. B., 1/ 6, II/ 11. Пор.: Brinley G. Allied Policy and French Intervention in the Ukraine // The Ukraine, 1917—1921: A Study in Revolution / Ed. T. Hunczak.— Harvard, 1977.— P. 329.

⁵⁷ Brinley G. Allied Police...— P. 331.

⁵⁸ Ibid.— P. 329—330.

⁵⁹ Ibid.— P. 332; Деникин А. И. Очерки русской смуты.— Т. 4.— С. 38; Papers relating to the Foreign Relations of the United States.— Washington, 1943.— Vb. II.— P. 699—700.

⁶⁰ Дорошенко Д. Історія України.— С. 410; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Ukraine, 1, vol. 27 (лист Берхена від 11.XI); пор.: Wogowsky P. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 283.

⁶¹ Politisches Archiv...— Vol. 28; Wogowsky P. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 284.

Однак німці воліли проголосити нейтралітет. Договір у цьому сенсі був підписаний між німецькою армією і Директорією 28 листопада⁶². 14 грудня переможений гетьман Скоропадський був примушений зректися влади. Українська Народна Республіка була відновлена.

Саме в цій неясній ситуації починається новий період франко-українських взаємин, період інтервенції і Мирної конференції, про який тут коротко згадаємо.

17 грудня французькі війська висадилися в Одесі. В місті точилися бої між українським військом, яке мало у своїх руках місто, і російськими білогвардійськими частинами, котрі, довідавшись про інтервенцію, почали організовуватися. Не бажаючи мати конфлікт із французькими і союзними військами, українці вийшли з Одеси, але оточили місто, щоб не допустити до поширення російської влади поза нього. Це було потрібно також тому, що французька військова влада призначила губернатором міста росіянина, кандидата Денікіна⁶³.

Отже, інтервенція дала змогу білогвардійцям не зважати на суверенність України. Висадка союзницьких військ в Одесі та інших місцевостях над Чорним морем, як також російські претензії щодо України, безпосередньо спричинилися до погіршення політичної ситуації у Києві. Крім того, частина українських військ мусила бути затримана на Півдні країни якраз у час, коли советська Росія розпочала другу інвазію проти України.

Тоді, коли союзники надавали необмежену підтримку білим росіянам і коли франко-українські переговори в Одесі та Бірзулі не посувалися ні на крок вперед, Київ упав у руки советської армії 2 лютого 1919 р. Це була тяжка політична і психологічна поразка, яка дуже негативно вплинула на дальший розвиток ситуації в Україні.

Під час франко-українських переговорів у січні й лютому 1919 р., полковник Фрейденберг, шеф штабу головнокомандувача військ союзників в Одесі, генерал д'Анзельма, який мав усю повноту влади щодо переговорів з українцями, сформулював кільканадцять неймовірних умов. Послухавши порад росіян, він вимагав усунення з посад голови Директорії В. Винниченка, члена Директорії і головного отамана військ С. Петлюри та прем'єр-міністра Чехівського, уважаючи, що вони, будучи членами соціал-демократичної партії, були якщо не більшовиками, то занадто лівими⁶⁴.

Щоб бути визнаним французами, С. Петлюра вийшов з Української соціал-демократичної партії, тоді як Винниченко та Чехівський вдалися до демісії. Ці поступки виявилися непотрібними. Союзники й надалі не подавали ніякої допомоги українській армії, а переговори закінчилися невдачею. Крім того, інтервенція союзників провалилася. Так само провалилися наступи генерала Денікіна, а опісля Врангеля.

⁶² Bogowsky P. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 284. Згідно з советськими джерелами, німецькі представники в Україні звернулися до Берліну з домаганням повідомити Антанту, що існує тільки один спосіб врятувати режим Скоропадського і російську інтелігенцію, яка втекла на територію України, а саме: треба, щоб Антанта зайняла основні міста на Півдні України й негайно розпочала переговори з Петлюрою. Див.: Гражданская война...— С. 38.

⁶³ Reshetar J. The Ukrainian Revolution...— P. 239; Brinkley G. Allied Police...— P. 38.

⁶⁴ Назарук О. Рік на Великій Україні.— Відень, 1920.— С. 123—130; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції, 1917—1921.— Прага, 1941.— Т. 1.— С. 98.

Петлюра, який після відходу Винниченка став головою Директорії, сподівався, що на Мирній конференції приймуть корисну для незалежності України розв'язку. Але в Парижі, де між союзниками щодо подальшої політики виникли поважні розбіжності, російські політичні і дипломатичні діячі постійно підтримували прямі зв'язки з бізнесменами, членами штабів, високими урядовцями міністерств і політиками. Російські послы були й надалі дуже активні. Представники різних російських політичних центрів і російські дипломати діяли у формі Конференції російських політичних сил, яка стала під час Мирної конференції у Бресті значним центром пресії. Росіяни робили все, що могли, аби вплинути на політичних мужів держав-союзників у сенсі невизнання українського фактора. Українці, навпаки, не мали найменшої можливості впливати на рішення західних сил. Боротьба була нерівна.

Після невдалої спроби прогнати советську армію з території України з допомогою поляків українські війська в листопаді 1920 р. покинули національну територію і були інтерновані на польській території. Це був кінець незалежної Української Народної Республіки.

Треба підкреслити, що Франція мала поважні економічні інтереси в Україні. Були це головно капіталовкладення, здійснені завдяки т. зв. російським позикам на паризькій біржі, починаючи від 1888 р. У 1917 р. одна четверта іноземних капіталовкладень Російської імперії — близько 420 мільйонів рублів — була вкладена в індустрію України. Більше половини цієї суми, а саме 210,6 мільйона рублів (50,2%) було французьким капіталом, і 137,8 мільйона (32,8%) — бельгійським⁶⁵.

Однак політика Франції у 1917—1918 рр. керувалася не економічними, а воєнними імперативами, зв'язаними з потребою втримати східний фронт. Оборона економічних інтересів частково грала роль тільки впродовж другого періоду франко-українських взаємин.

Треба сказати, що Україна була готова виплатити свою частину зовнішнього російського боргу⁶⁶. Але Франція не бачила потреби підтримати Україну, бо французькі економічні і політичні кола в бідшості уважали, що найкращим середником отримати всі борги було відновлення Російської держави в її колишніх кордонах, тобто відновлення... Російської імперії.

Упродовж 1917—1920 рр. право народів вільно вирішувати свою долю (право на «самовизначення») було занедбане або здійснюване не вповні і з великими ваганнями.

Отже, з погляду загальної стратегії у 1918—1919 рр. Франція спочатку вгадалася між політикою підтримки України й політикою підтримки російської Добрармії і остаточно підтримала російську Добрармію. Потім Париж підтримував Польщу в рамках плану створення «санітарного кордону» дружніх на Сході Європи держав. Україну було залишено напризволяще. Її окупувала советська армія, а 30 грудня 1922 р., примусили стати складовою частиною ССРСР.

⁶⁵ К о с у к W. La politique de la France...— P. 55—56; B o r o w s k y P. Deutsche Ukrainepolitik...— P. 25.

⁶⁶ АМАЕ, vol. 696, f. 17; Гражданская война...— Т. I (1).— С. 643. За советськими джерелами Директорія була готова повернути п'яту частину або навіть третину боргів Російської імперії. Див.: К а р п е н к о О. Імперіалістична інтервенція на Україні, 1918—1920.— Львів, 1964.— С. 100.

Volodymyr KOSSYK

**FRANCE AND ISSUES OF UKRAINIAN INDEPENDENCE
IN THE YEARS 1917—1919**

During the 18th and the 19th centuries French political circles often got interested in the cause of an independent Ukrainian state especially on the occasions when the French were looking for allies in the east of Europe to counterbalance anti-French and to maintain the power equilibrium on the whole continent. French foreign policy in the years 1918—1919 wavered between support for Ukraine and that for the Russian Voluntary Army until the latter was ultimately given preference. Afterwards the French authorities upheld Poland's attempt in creating a buffer zone of friendly states in Eastern Europe. Ukraine was left with virtually no support. Having been occupied by Soviet troops, Ukraine was forced to enter the USSR on December 30, 1922.